

FOLIA SCANDINAVICA
VOL. 13 POZNAŃ 2011

LITERATURE

”DER ER LANGT TIL HIMLEN OG EVROPA ER LANGT BORTE.”¹

DEN AFRIKANSKE DISKURS I DANSK
REJSELITTERATUR

SYLWIA SCHAB

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The article attempts to discuss two examples of Danish literary discourse on former Danish colonies on the Gold Coast (Africa). Sophie Petersen’s travel books “Danmarks gamle Tropekolonier”, 1946 (The former Danish Tropic Colonies) and “Vore gamle Tropekolonier”, 1948 (Our former Tropic Colonies) and Thorkild Hansen’s documentary novel “Slavernes Kyst”, 1967 (The Coast of the Slaves) have been analyzed as texts that reveal a part of the Danish colonial and postcolonial (self-)reflection and consciousness. The literary representations of Africa given in the aforementioned books reflect the Danish nation-building project in the respective historical, political and mental contexts (during the Second World War and in the sixties). Petersen and Hansen apply different writing strategies (rhetorical as well as discursive) in their presentations of the Danish history of the Gold Coast, and they seem to represent rather dissimilar approaches to this topic. As a conclusion, the author of the article attempts to answer the question about the role of the African representations in the Danish self-understanding as a nation.

1. ”VI HAR ALTID STYRET MED MILDHED OG HUMANITET (...)”²

For moderne rejsende fra den vestlige verden er Afrika ikke et sted på kortet, men et tidspunkt i (for-)tiden (Whitley, 2002:18). At foretage en rejse til det sorte kontinent bliver lig med at skruer tiden tilbage til

¹ Isert (1917:150).

² Petersen (1948, indledning).

ens egen civilisations barndomsår, til en statisk og primitiv fortid eller en tomhed - ”et sted uden bevidsthed og refleksion” (Fryd, 2002:91). Det samme gør sig gældende for danskernes rejseberetninger fra Afrika, dog kommer der flere detaljer med i spillet i kraft af Danmarks koloniale historie. Beretningerne rummer nemlig også (eksplicit udtrykte såvel som ubevidste) dimensioner af en nostalgisk vandring til et sted, hvor ”Dannebrog engang har vajet i omtrent 200 Aar” (Petersen, 1941:128). De bærer på en længsel efter det eksotiske, det andet, sig selv spejlet i den anden og/eller det Lacanske hele. Sidst men ikke mindst er de præget af en uforløst skyldfølelse, der kan opfattes som et fortrængt element i danskernes mentalitetshistorie.

De fremmede himmelstrøg, som er i fokus for den foreliggende analyse, er begrænset til det nuværende Ghanas kyst, tidligere betegnet som Guldkysten, hvor Danmark havde kolonier i perioden 1658-1850. Den danske litterære diskurs vedrørende dette område i Afrika må generelt betegnes som alt andet end særlig omfattende (jf. Thisted, 2008). Men i de sidste år observeres der en vis genopfriskning af interessen for ”vores fælles historie”³, udtrykt fx gennem et initiativ fra Nationalmuseet omfattende bl.a. forskningsprojekter, museumsvirksomhed samt genopbygningen af Frederiksgave – en af plantagerne i det nuværende Ghana, som blev grundlagt af danskere i den første halvdel af 1800-tallet. En ny bølge af interesse for dette emne kom også til udtryk gennem en række dokumentarfilm om gamle kolonier, hvor der bl.a. søges fælles danske og respektiv afrikanske, indiske og vestindiske rødder (jf. Hansen & Johansen, 2006; Thisted, 2008). Et af de sidste litterære skud på stammen er en historisk eventyrroman skrevet af Kim Langer (”Den afrikanske forbandelse”, 2009), som er den anden publikation i rammerne af forfatterens projekt om at opsøge alle tidligere danske tropekolonier samt gøre dem til omdrejningspunkter for sine romaner⁴.

Det oplagte spørgsmål i denne sammenhæng forbliver dog, hvorfor netop dette geografiske område – Guldkysten – tiltrækker så ringe opmærksomhed (se fx den ret omfattende litteratur om fx Sydamerika eller Grønland)? Min tese er, at den begrænsede interesse for de gamle danske kolonier i Afrika kan kobles sammen med det danske nationale projekt (dvs. konstruktionen af nationalidentiteten) og fortolkes som en form for national amnesi (forstået som en dialektisk del af den nationale hukommelse, se Billig, 2008:83)⁵. Dermed er der ikke tale om et nationalt hukommelsestab, men snarere om en aktiv fortrængningsproces (jf. Hansen & Johansen, 2006:80; Rasmussen, 2005:18);

³ Fra Ghana-initiativets hjemmeside, www.natmus.dk.

⁴ jf. forlagets Høst & Søns hjemmeside (nu under Rosinante & Co). Første del af serien var ”Kongen af Kandy”, udgivet i 2006; tredje del – ”Flugten fra Vestindien” fra 2010.

⁵ Evnen til at glemme er betragtet som en afgørende del i *nation-building*-processen (jf. Billig, 2008:82ff.).

nationen kan således betragtes som producent af ikke bare narrativer, men også tavsheder, fortielser og selektiv erindring (se Jensen, 2005:66)⁶. I det danske tilfælde kan det nemlig dreje sig om en fortrængt skamfølelse forbundet med slavehandelen og slaveriet. Altså en periode med hovedpersoner og begivenheder, som hverken er særlig behagelige for eller let forenelige med den danske selvforståelse samt den dominante nationale fortælling. Og den sidstnævnte konstitueres bl.a. af mytologiserede fakta og delfortællinger, som skal underbygge den nationale stolthed samt fornemmelsen af, at ens nation er enestående, uden mage og er repræsentant for en række unikke dyder og kvaliteter. Som fx fortællingen om forbuddet mod slavehandelen indført af Danmark som det første land i verden (i 1792), der godt nok opfylder disse ideologiske krav, men som ikke desto mindre er meget forvrænget.

Lydløse paa deres nøgne fødder vandrer slaverne gennem to hundrede aar af Danmarkshistorien uden at efterlade sig andre spor end skolebøgernes lille oplysning om, at Danmark var det første land, som afskaffede slavehandel. Tusinder af mænd, kvinder og børn. Og bagefter en enkelt sætning. Som er forkert. (Hansen, 1967:21),

skriver Thorkild Hansen i sin roman "Slavernes kyst" fra 1967, der kan fortolkes som et forsøg på at komme den nationale selvforherligelse til livs⁷. En tidligere skribent Sophie Petersen præsenterer derimod koloniperioden som fjerde ekspansionsperiode i Danmarkshistorien, på linje med bl.a. Valdemarernes tid, dvs. som en storhedstid, der giver al mulig grund til at føle national stolthed (Petersen, 1946:7). Om slavehandelen skriver hun bl.a. på en ægte apologetisk facon: "Slavehandel havde vi Danske i Begyndelsen ikke rigtig Sans for, og der købtes i Almindelighed kun de Slaver, som Factorierne havde Brug for" (Petersen, 1946:222).

Det manglende opgør med kolonitiden kan spores i den danske kultur og litteratur ved "uproblematiseret eurocentrisk perspektiv", "en udtalt romantiserende nostalgi" samt "en gennemgående apologetisk holdning", som Kim Su Rasmussen diagnosticerer det i sit bidrag under den meget sigende titel "Hvad er dansk racisme?" (2005). Mon man ikke kan tilføje, at det også giver sig udslag i form af en vis national lukkethed, for ikke at kalde den for "en fobisk angst for det fremmede" (se Thisted, 2008:45). Ved ikke at have formået at få "justeret [deres] selvhævdende opfattelse af at være "de gode" i

⁶ Se også Manfred Henningsens erindringer om de unge danskeres manglende viden om Danmarks koloniale fortid (i 70'erne) (Henningsen, 2010:175).

⁷ I sin karakteristiske ironiske stil beskriver han danskernes forsprings (foran englænderne) på sytten dage, for bagefter udførligt at omtale de virkelige forhold i de danske kolonier, som resulterede i ophævelsen af slaveriet – først i 1848 – som resultat af Peter von Scholtens egenrådige beslutning (se Hansen, 1967:144ff.).

forhold til andre nationer” (Hansen & Johansen, 2006:80) har danskerne fastholdt en positiv narrativ om sig selv som havende en særlig humanitær indstilling og som handlende ud fra særligt høje moralske tilskyndelser.

Gennem en analyse af to danske forfatteres tekster – Sophie Petersens ”I en gammel dansk koloni” (1941), ”Danmarks gamle Tropekolonier” (1946) og ”Vore gamle Tropekolonier” (1948) samt Thorkild Hansens flerstemmige roman fra 1967 – ”Slavernes kyst” afsløres de dominerende motiver ved den danske eksotiske diskurs vedrørende de gamle danske besiddelser i Afrika – knyttet tæt til den danske selvopfattelse og det danske nationale projekt⁸. Teksterne er skrevet under forskellige historiske og samfundsmæssige omstændigheder og derfor afspejler forskellige tilgange/fortolkninger af den periode i Danmarkshistorien. Både ”Danmarks gamle Tropekolonier” og ”Slavernes kyst” var i sin tid meget populær læsestof – Petersens bog fik rosende anmeldelser i mange dagblade og blev udsolgt på en måned (Thisted, 2008:11); Hansens roman blev kåret med Nordisk Råds litteraturpris i 1971⁹.

Sophie Petersen (1885-1965) var en i sin tid meget kendt rejsende, skribent, forfatter samt foredragsholder, der takket være sin popularitet fik tilnavnet ”hele Danmarks Sophie”. ”Danmarks gamle Tropekolonier” blev udgivet i 1946 og betragtes som hendes hovedværk. Bogen er inddelt i kapitler, hvor de enkelte kolonibesiddelser og handelsforetagender bliver omtalt. Således handler kapitlet ”Dansk Guinea” om de gamle danske besiddelser på Afrikas vestkyst. Beskrivelsen af de geografiske forhold og kolonisationshistorien efterfølges af forfatterens egen rejseberetning fra det område, hvor ”(...) Danmarks Navn lever endnu (...) ikke alene paa den skønne Fæstning [Christiansborg, S.S.], men ogsaa i menneskers Minde.” (Petersen, 1946:286). Citatet kan læses som et bidrag til en selvforherligende fortælling, der bør betragtes ud fra dens historiske kontekst (dvs. efterkrigstiden) – nemlig som en tekstuel antydning om, at lille Danmark bliver husket ude i verden og at det har sat sig spor uden for landets grænser. Petersens tekster præges af en melankolsk indstilling over for kolonierne¹⁰, som – i hendes udlægning – var en ikke udnyttet chance for Danmark for at markere sig internationalt samt genvinde en indre følelse af stolthed – og storhed¹¹. For at forklare ”den tragiske Historie”, dvs. *tabet* af kolonierne, søger forfatteren mod en række bortforklaringer, som hun næsten udelukkende placerer ”udenfor” – for at

⁸ De udvalgte tekster betragtes som eksempler på Guinea-diskursen i dansk rejselitteratur og dermed gør analysen ikke krav på at være udtømmende med henblik på det materiale, der inddrages i den.

⁹ Dette gælder egentlig for trilogiens sidste del – ”Slavernes øer”. Opmærksomheden omkring kåringen har dog bidraget til hele trilogiens popularitet.

¹⁰ Kirsten Thisted kalder den for ”postkolonial melankoli” (Thisted, 2008).

¹¹ Man må dog sige, at Danmark har udnyttet sin chance meget bedre end ”Broderland Sverige”; se sammenligning med Sverige hos Petersen (1946:403ff.).

markere deres ”objektive” karakter samt understrege, at nederlaget for koloniprojektet i troperne ikke var selvforskyldt. Der er tale om bl.a. klimaet, slavetransporterens ophør – ”hvor vi forøvrigt selv savede den Gren af, vi sad paa” (sic!) (Petersen, 1946:406) eller roesukkerets sejr over rørsukkeret. Selve den gennemførte brug af ordet ”tab” (i stedet for det neutrale ”salg”) af kolonierne understreger den emotionelle og diskursive dimension ved det koloniasatoriske projekt samt dets ophør¹².

Thorkild Hansens (1927-1989) roman ”Slavernes kyst” (1967) er den første del af den såkaldte ”slavetrigologi”¹³. Hans prosa har en yderst eklektisk form, hvor der både indgår dokumentariske træk, historisk beretning, poetiske passager (fx beskrivelser af landskabet) og hans egne fortællinger – subjektive og fortolkende¹⁴. Hansens indfaldsvinkel er meget forskellig fra Petersens – han undergraver grundene til den nationale stolthed over kolonitiden og prøver at dekonstruere diskursen om den særlige danske humanistiske bevidsthed og fremgangsmåde. Hans ideologiske position er ”at stille sig på de svages side i den koloniale rollefordeling” (Liet, 2004:81). Romanen taler med flere stemmer (ud over fortællerens), som præsenterer forskellige perspektiver, men som samtidig repræsenterer den afrikanske virkelighed i rammerne af de mere og mere petrificerede fortolkningskanaler. Der citeres fra en række andre rejsende samt henvises til deres tekster på andre måder – ”(...) der sammenkaldes syv øjenvidner. En løjtnant, to præster, en handelsmand, en læge, en bogholder og en guvernør. Jævne folk. Gode og onde, men mest det første.” (Hansen, 1967:22)¹⁵.

¹² Det er Kirsten Thisted, der har peget på brugen af ordet ”tab” som en mærkat på den specifikke nationale tilgang til sagen. Ifølge Nina Nørgaard udgør dette træk det særlige kvindelige perspektiv i at bearbejde ”det nationale tab” (Nørgaard, 2005:28).

¹³ De følgende dele er ”Slavernes skibe” (1968) og ”Slavernes øer” (1970).

¹⁴ Hansens hybride prosa er svær at placere genre-mæssigt. Hansen benytter sig af omfattende kildemateriale, som han citerer direkte eller gengiver på andre måder (som fx når han fortæller den danske kolonis historie på Guldkysten og henviser til de andres beretninger, som kan genkendes på det arkaiserede sprog han bruger (se fx gammeldags stavning, grammatiske former, ordstilling samt ordvalg)). Han bruger også en journalistisk genre, når han ”interviewer” L.F. Rømer, som ”svare” på spørgsmålene via uddrag fra sin bog ”Tilforladelig Efterretning om Kysten Guinea” fra 1760. Der er også tale om en moderne rejseberetning, hvor forfatteren beskriver de steder, han besøger og de mennesker han møder under rejsen. Hans roman præges også af en essayistisk tilgang, hvor forfatteren flittigt gør nytte af ironi og tydeligt giver udtryk for sine personlige meninger. Henk van der Liet skriver, at Hansens tekster kan opfattes som både værende forud for deres litterære samtid – hvis man sætter det postkoloniale perspektiv i fokus, og som pegende bagud – hvis man henleder opmærksomheden på deres eksistentielle sigte (Liet, 2004:78).

¹⁵ Der er tale om tjeneste- og handelsmændene: Ludwig Ferdinand Rømer (1714-1776), Jens Adolf Kiøge (1746-1789), Wulff Joseph Wulff (1809-1842) og Edward Carstensen (1813-1878), præsterne Johannes Rask (1678-1744) og Hans Christian Monrad (1780-1825) samt lægen Poul Erdmann Isert (1756-1789).

En analyse af de ovennævnte tekster afdækker mindst to – vel at mærke modstridende – diskurser ved beskrivelsen samt fortolkningen af Afrika. Den ene kan betegnes som "Afrika – det forjættede land/paradis på jorden" og føres ud i det diskursive og intertekstuelle "liv" under en række overskrifter, som fx det eksotiske, det overdådige, det mulige, det uskyldige og det naturlige. Som for eksempel i citatet: "Genfundet under ækvator ligger din barndoms lange sommer og skal hilse dig fra lykken (...)" (Hansen, 1967:16), hvor der fremmanes et harmonisk billede, der lover opfyldelse af en hidtil uforløst længsel. Den anden tager den modsatte position: "Afrika – menneskets helvede" (såvel det "blankes" som det sortes) og kan få mærker som "Hvid Mands Grav"/"Evropæernes kirkegaard", det ekstreme og det grusomme, som bedst kommer til udtryk i beskrivelsen af klimafebere og misbruget af slaverne. Med præst Hans Christian Monrads ord bliver Afrika kaldt for "den ulykkeligste af alle verdensdele" (se Hansen, 1967:160). Der er dermed ikke tale om afrundede entiteter, der bare ligger i deres isolerede lejre uden at påvirke hinanden, men snarere om størrelser, der indgår i dialektisk forhold og vedrører den samme sag.

Det samme kan siges om det tredje aspekt - nemlig om "vi – de"-diskursen. "De" fungerer i denne sammenhæng som et spejl for "os", og ved at rette blikket på "de andre" får man egentlig et bedre indblik i, hvem man selv er samt hvad udmærker ens nation og kultur (se Harbsmeier, 2002; Lindelaursen, 1991; Taetz, 2004). Billedet af "de andre" kan fortælle mere om den kultur, der har skabt det end om "de andre" selv – for hermed at henvise til den Saiske tradition for den postkoloniale læsning og fortolkning. I konklusionen søges derfor svar på spørgsmålet om den rolle, som de efterhånden fasttømrede narrativer om de vestafrikanske andre har spillet i opbygningen af den danske selvforståelse eller – udtrykt med Edit Uggerhals ord – på spørgsmålet om, hvorfor vi (= danskere) ikke kan undvære myten om de sorte? (Uggerhal, 1989:104).

2. "HVOR DANNEBROG ENGANG HAR VAJET I OMTRENT 200 AAR"¹⁶

I forordet til sin bog fra 1946 skriver Sophie Petersen, at den er blevet til i "Krigsvintrene 1942-45" og derfor udgjorde en slags modvægt mod "mørketiderne". Den historiske kontekst, som bogen blev skrevet i, giver en del af forklaringen på dens ånd – nemlig at fortælle om danskernes eksotiske eventyr ude i det tropiske samt at "fordybe sig i et Emne hentet fra Danmarks Fortid og et Emne, som kaldte Minder frem om Oplevelser i Tropeegne, der engang var danske" (Petersen, 1946:5). Forfatterens hovedprojekt forbliver dog at fremme danskernes sag og styrke deres selvværd samt at formulere

¹⁶ Petersen (1941:128).

selvbekræftende og (nation-)opløftende narrativer. ”Danmarks gamle Tropekolonier” samt ”Vore gamle tropekolonier”¹⁷ er værker, hvor der ved siden af en gennemgang af de geografiske forhold samt koloniens historie (herunder slavehandel) findes forfatterens egen rejseberetning fra det nuværende Ghana. Teksterne er præget af journalistisk stil (jf. Thisted, 2008) og er ofte baseret på tidligere avisartikler (såsom artiklen fra ”Geografisk Tidsskrift”, 1941). Den historiske tid, hvor de blev skrevet – ”mørketiden” – giver sig udslag i Petersens strategi med at bruge formen ”vi” eller ”vi Danske” samt hyppig anvendelse af adjektivet ”dansk”, når hun fortæller om historien. Strategien går ud på at fremhæve fællesskabet – det danske nationale fællesskab – og styrke dets sammenhængskraft¹⁸.

I kapitlet ”Dansk Guinea” (Petersen, 1946) skildrer hun danskerne med de andre europæiske nationer, der var til stede i Afrika, som baggrund, hvis dysterhed og grusomhed understreger forgrundens mildhed og storsind. Således var danskerne på Guldkysten omgivet af ”de krigslystne Negre og ildesindede europæiske Naboer” (ibidem:226). Med henblik på slavehandelen præsenteres de som ikke havende sans for den (ibidem:222) og forfatteren følger diskursen om Danmarks afgørende rolle i verdenshistorien med henblik på ophævelsen af den (hun er samtidig klar over, at det er slavetransporterne fra Afrika, som Danmark forbød som det første land i verden, og ikke selve slaveriet). Ellers var handelen i hænderne på ”de samvittighedsløse spanske eller portugisiske Slavejægere” (ibidem:226), negerkongerne selv eller skrupelløse afrikanske forældre, der afhændede deres børn for brændevin. Overordnet skiller danskerne sig positivt ud i Petersens fremstilling, de står moralsk højere, er tolerante, retfærdige samt omsorgsfulde over for de indfødte:

Ved de danske Etablissementer beholdt man derfor Børnene og opfostrede dem, mens de franske Slavekaptajner tog Moderen fra Børnene og kastede disse paa Stranden, hvor de som oftest omkom.(Petersen, 1946:230)

I Almindelighed brugte vi dog mindre Slaveskibe, hvorved man opnaaede, at kun faa af Slaverne døde, inden Skibet fik fuld Last til Vestindien. (...) Og saa var Forholdene paa de danske Skibe endda bedre end paa de hollandske og engelske.(Petersen, 1946:232f.)

Vi har altid styret med mildhed og humanitet efter tidens opfattelse af disse begreber, og gennem hele vor kolonihistorie gaar som en rød traad det danske sinds trang til at øve lige ret mod alle, uafhængigt af nation og race. (Petersen, 1948, indledning)

¹⁷ ”Vore gamle Tropekolonier” er egentlig en billedbog (den indeholder en række skitser, tegninger, fotografier og malerier), hvor de enkelte billeder kort kommenteres af Sophie Petersen. Teksterne er egentlig uddrag fra hendes hovedværk ”Danmarks gamle Tropekolonier” og andre tidligere tekster (avisartikler).

¹⁸ Jf. Kirsten Thisted (2008:14). Hun karakteriserer teksten som ”besat af Danmark og alt dansk” (ibidem:13).

I Sophie Petersens retorik tager det sig ud som om fred, oplysning og indførelsen af humane forhold for alle var danskernes hovedmål ude i det fjerne. Hun skildrer sine landsmænd som lidt naive og idealistisk indstillede, når hun skriver:

(...) i de fleste Forhold [var] vi de ydende, og Negrene de nydende, og at det samtidig med, at vi sørgede for Ro og Orden, var Englænderne, der nød Profitten af Handelen med Negrene (...) (Petersen, 1946:263)

Når forfatteren karakteriserer Guldkystens oprindelige beboere, tager hun endnu en gang danskernes sag og hendes generaliserende og essentialiserende karakteristika af de indfødte¹⁹ må rettere ses som det rette spejl til at kunne se danskerne som tapre, ædle samt handlende ud fra dybere og moralsk rigtige tilskyndelser:

Negrene paa Guldkysten var de vildeste og uregerligste af Afrikas Negre; deres Høvdinge herskede med stor Grusomhed, og Krig, Slavehandel og Menneskeofringer hørte næsten til Dagens Orden. Det er derfor ikke mærkeligt, at Danmark ogsaa kom i Krig med dem. (ibidem)

Kirsten Thisted (2008), som giver en udførlig analyse af Sophie Petersens værk samt dets modtagelse, opsummerer forfatterens ”Danmarkprojekt” (dvs. det ønskede danmarksbillede) på følgende måde: ”Danmark repræsenterer orden og oplysning og står som kolonimagt for det oplyste, milde herredømme, der som en god forælder tager sig af de (mindre udviklede) folk, som måtte komme i nationens varetægt.” (Thisted, 2008:20). Hun definerer læsningen af Petersens tekster (frem for alt i forfatterens samtid) som ”en performativ akt, hvor læseren bekræfter og bekræftes i sit nationale tilhørsforhold” (ibidem:14). Teksterne peger mod ét sigte – kolonitiden omformuleres til en positiv fortælling om ”lille Danmarks” bidrag til verdenshistorien.

3. ”NOCH HAB ICH MICH INS FREIE NICHT GEKÄMPFT (GOETHE)”

– sådan lyder mottoet i Hansens bog. Det viser frem mod fortællerens situation, der stiller sig en række spørgsmål, som piner ham, så han begiver sig på en rejse (såvel til et andet kontinent som i fortiden) for at besvare dem. Opgaven viser sig dog ikke at være enkel. Men mottoet henviser også til de koloniale og postkoloniale tilstande – forstået som det at være slave både i

¹⁹ Som Kirsten Thisted (2008) understreger, var Sophie Petersens rejser ret korte og turistagtige besøg de enkelte steder (hun besøgte Ghana i 1937). Under sine rejser færdedes hun hovedsageligt blandt skandinaviske missionærer og etablerede kun sjældent kontakt med den lokale befolkning.

fysisk og mental henseende. Det er nemlig svært, hvis ikke direkte umulig, at tilintetgøre fortiden og befri sig fra den. ”Det hvide fort” (Christiansborg), som er et hyppigt brugt motiv i bogen, lyser fortsat med sine hvidkalkede mure og vidner om danskernes foretagende på det nuværende Ghanas kyst; forbliver et symbol på danskernes koloniale projekt.

Som Henk van der Liet (2001:367) har påpeget, danner åbningsfrasen i romanen (”Vi havde et fort i Afrika.”) parallel til begyndelsen på Karen Blixens i ”Den afrikanske farm” (”Jeg havde en farm i Afrika.”). Hermed henvises der til noget forhåbningsfuldt, frisk, lovende, for ikke at sige – romantisk, men hvor der samtidig knytter sig en undertone af nostalgi over noget, der ikke er mere. Med *vi* som sætningens subjekt etableres der et kollektivt sigte (vide ibidem), men allerede i næste afsnit (ligesom i resten af bogen) bruges den direkte tiltaleform *du*. Dette gælder dog kun de dele, der vedrører nutiden (dvs. Hansens nutid). Takket være anvendelsen af *du*-formen placeres læseren i midten af den skildrede afrikanske virkelighed og han/hun gøres til en tilskuer, der deltager i begivenhederne, oplever direkte og handler. Dermed bliver læseren sat i en bestemt position: som hvid europæer (dansker), en efterkommer af dem, der har sat dramatisk præg på den lokale befolknings liv, men også som en, der bærer på den byrde, som ens landsmænd har påtvunget én i kraft af Danmarks koloniale fortid. Som udgangspunkt bliver der stillet et spejl foran læseren (for den europæiske læser), hvis opgave bliver at konfrontere det glemte, det fortrængte og det fordrejede, hvis materielle spor han/hun kan finde på sit eksotiske rejsemål på den gamle Guldkyst (som fx resterne af de danske forter, danske navne og danskernes gravsteder). *Du*-formen virker også som en magisk formel, som fremmaner læserens tilstedeværelse ude i det afrikanske samt styrer ham/hende som i en trance – efter ”du gør det og det”-formlen (som fx: du ser, du staar, du kan overskue m.fl.). *Du*-formen kan ligeledes læses som forfatterens dialog med sig selv eller en erindring af et subjekt, der tilstræber at komme på afstand – fra sig selv og sit subjektive perspektiv.

Den rejsende kommer til et område i Afrika, hvis navn – Akwapim – afslører dets ulykkelige fortid, da det betyder ”de tusinde slavers land” (Hansen, 1967:37). Et land, hvis paradisiske og harmoniske fortid, en tid, hvor de lokale var ”frie mennesker og levede det uinteressante liv, som frie mennesker lever” (ibidem:10), endte da ”havet, hjulet og den hvide mand” nærmede sig. Billedet af de lokale før europæernes indtrængen skildres i en forenklet og essentialiseret form – de beskrives som uskyldige væsner (”De var som unge høns”, ibidem:10), der blev overrasket og var ude af stand til at gøre modstand mod ”de hvide dæmoner”. Billederne af de vildt voksende træer, buske og slyngplanter, som er umulige at tæmme, danner kontrast til billederne af afrikanere (såvel de nutidige som dem fra fortiden – slaverne), der ”én og én”, ”skridt for skridt”, tavse og med stækkede vinger følger et

usynligt mønster som om de gik i ”forfædrenes smalle stier” (ibidem:9). Denne resignation og dansen efter de andres pibe giver anledning til at flere blandt de af Hansen sammenkaldte øjenvidner formulerer et af de centrale beviser på, at de sorte var som skabt til underkastelse og slaveri – de prøvede ikke at protestere mod den skæbne, som de hvide havde tiltænkt dem. Et andet centralt argument var, at afrikanerne skulle flyttes fra Afrika, hvor deres liv var hårdt og uciviliseret, og hjælpes ”ud af regnskovens dæmoniske mørke og ind i civilisationens lys” (Hansen, 1967:27). De indfødte i Hansens bog (specielt i de passager, hvor han henviser til sine øjenvidner) har ingen egen stemme; hvis de alligevel får lov til at sige noget, vælger de oftest at bruge deres traditionelle talemåder²⁰ eller at lade deres meninger og livserfaringer komme til udtryk udelukkende ved deres kropssprog, ansigtsudtryk eller et underfundigt smil, som om de var i besiddelse af en viden, som den rejsende alligevel ikke er i stand til at tilegne sig (og i hvert fald ikke på den måde og i det tempo, som han/hun ellers er vant til). Som fx, når en lokal høvding – Akuffo, hvis hovedbeskæftigelse er med Hansens ord ”at sidde og leve”, er vært for fortælleren (og for læseren), som føler sig som et barn og begynder at forstår, at:

(...) du kan ikke frigøre dig for en følelse af, at han for længst har taget bestik af dig. Han har en maade at betragte dig paa, som om han kendte dig ud og ind, din utaalmodighed, din tilbøjelighed til at køre hurtigt, aldrig undervejs til noget, altid paa vej bort. (ibidem)²¹

Der er ingen tvivl om, at de to verdener (den lokale, afrikanske og den europæiske) modstilles, defineres ud fra et oppositionsforhold samt vises som uforenelige, dog muliggør Hansens sammenstilling af forskellige tidsmæssige planer samt forskellige stemmer en nuancering af den værdibaserede bedømmelse, der blev tilskrevet de respektive verdener. Hvor det klart etnocentriske perspektiv er fremtrædende hos de fleste af Hansens øjenvidner – Afrika er tilbagestående i forhold til Europa og dets befolkning består af nogle ”[n]øgne vildmænd, der lige var rystet ned fra træerne. Primitive stenalderfolk, som ikke kunde regere sig selv. Dyriske kannibaler og blodige afgudsdyrkere.” (Hansen, 1967:27), bliver det hos romanens fortæller vendt om – det er os – europæerne, der er som børn uden forstand, som jager efter illusioner og glemmer at leve det rigtige liv i nuet. Til at skildre europæernes overlegenhed bruger Hansen ironi som sit kunstneriske hovedgreb. Han skriver:

²⁰ Som for eksempel – for at forklare deres tilsyneladende resignation over for slaveskæbnen: ”Tsetsefluen jager skildpadden omsonst (...). Selv den stolte hane kom fra et æg. Regnen gør kun leopardens pletter vaade, den vasker dem ikke af.” (ibidem:16).

²¹ Du-formen i citatet er brugt som beskrevet tidligere i artiklen.

Paa tre væsentlige omraader stod de klart tilbage for de fremmede. De havde ikke noget skriftsprog. Og værre end det: de kunde ikke destillere brændevin. Og værre end det: de kunde ikke blande kulstøv, salpeter og svovl i den rette indbyrdes forhold. De var ikke civiliserede. De kunne ikke lave krudt.(Hansen, 1967:28f.)²²

I samme ironiske stil beskriver forfatteren ”de brave kystfolk”, som ”sjældent var rekrutteret blandt rigets bedste børn” (ibidem:51) samt deres opførsel²³. Så tilføjer han, at de i hjemlandet alligevel blev hyldet som nationens helte, såsom handelsmand Søren Schielderup, der i et heltedigt skrevet af Steen Steensen Blicher blev kaldt for ”Sejrherr over Hjerter” (vide Blichers digt citeret i bogen, ibidem:56).

Det sorte kontinent, som europæerne invaderede og ønskede at gøre sig herre over, forbliver dog for dem et fjendtligt og fremmed land. De ”dundrede lidt paa Afrikas bagdør, men de kom ikke ind”, skriver Hansen (ibidem:29), for at understrege det illusoriske ved det europæiske erobningsprojekt.

Den énøjede despot hænger oppe i zenith, lyset kommer alle vegne fra samtidig og sletter kontrasterne i landskabet; det er, som om en stor sorg sænker sig over alt med denne overflod af lys, en usynlig død er ustandselig nærværende, og der er ingen skumring, intet tussmørke, nej, den skønne aftenstund hjemme, den findes ikke her, dagen og livet slukkes som et lys, der pustes ud. (Hansen, 1967:193)

Den oven anførte passage kan fortolkes som en advarsel mod at trænge ind og prøve at gøre sig herre over et sted, man ikke kan begribe, beherske, forudse; en virkelighed, hvor man farer vildt, hvor faren lurer ustandseligt, hvor man ikke kan finde milepæle samt hvor grænserne mellem det gode, det lyse, det livskabende og det onde, det mørke, det dræbende udviskes, hvor måske alt er muligt, men hvor alt kan bringes til ende brat og uventet. Den danske illusion får også andre tekstuelle mærkater, når Hansen omtaler Danmarks største slavehandlers byggeeventyr ude i det afrikanske: ”Kongen, prinsen, den smukke prinsesse og den stygge ulv, det var hovedpersonerne i Kiøges fortbyggeri” (Hansen, 1967:97f.)²⁴. Afrika formåede at lave om på de hvide mennesker, hvis formål var at udøve kontrol og magt, men ”heart of darkness” trængte ind i dem og bekræftede, at mødet med den anden gør noget ved begge parter - den koloniserede såvel som den koloniserende.

²² Men samme ironiske afstand tilføjer han en kommentar om Europas største bidrag til menneskeheden - ”følelsen af at være utilfredsstillet, begærlig, umættelig” (Hansen, 1967:31).

²³ ”Alle løb fulde og gale rundt som vilde mennesker; den tid, de sad i kirke for at høre Guds ord, employerede de til at sove deres rus ud, horeri var som en sømmelig og tilladt sag.” (Hansen, 1967:51).

²⁴ Der henvises til forternes navne: Christiansborg, Prinsensten, Augustaborg og Isegram.

Det der tilsyneladende ligestiller alle mennesker i det ekstreme afrikanske klima er, at de "(...) gaar rundt uden skygge ligesom de fordømte i Dantes underverden" (ibidem:13). Denne stillistiske trope (sammenligningen "som de fortabte i Dantes helvede"), bruges ellers et par gange i bogen. Af det intertekstuelle kan læses endnu en kontrast, der består mellem europæerne og afrikanerne – hvor de første begiver sig på den Danteiske rejse fra helvede til paradys, vandrer de sidste i den stik modsatte retning, som det påpeges af forfatteren selv (ibidem:22). Det skyggeløse liv er "de blankes" eget valg, hvorimod de sorte blev tvunget ud i det. Skyggen – eller mangel på samme gøres til et vigtigt betydningsbærende element i bogen: "Slaverne kaster ingen skygge i historien. De ligner de fordømte i Dantes helvede, de er selv et folk af sorte skygger" (Hansen, 1967:22), og for at kunne følge i deres skygge- og lydløse historie vælger fortælleren at "[slippe sin] skygge og gaar ned til de fordømte." (ibidem). Ved at bruge skygge-metaforen viser Hansen, hvordan afrikanerne blev nægtet adgang til de skyggehavendes verden; hvordan de frarøvedes deres individuelle træk, tilværelser og identiteter. De forekommer som en grå – eller rettere sagt sort masse – "sort som vandet i floden om natten. Som vandet i brønden om dagen" (ibidem:14) – usynlig, men nødvendig til at udføre bestemte opgaver. Hansen skriver med sin karakteristiske ironi:

Her havde man fundet en befolkning af stærke og sunde mennesker, glade og venlige af væsen, gæstfri over for fremmede, og vant til at arbejde i et endnu varmere klima end det vestindiske. Dem kunne man bruge. (Hansen, 1967:27)

Det der også præger Hansens bog er dykotomier, som han delvist definerer eksplicit: "lys og mørke, hvidt og sort, godt og ondt" (ibidem:172), men også dem, som er en implicit del af indholdet og fremstillingsmåden. Som for eksempel den hektiske europæiske livsstil versus den afslappede afrikanske, det moderne danske narrativ om sig selv versus den historie, som han bringer for lyset, (skin-)vindere ("de blanke") versus tabere, hukommelse versus glemsel, danskernes bestræbelser og opnåede resultater. I sidste kapitel under den sigende titel "Kirkegaarden ved havet" stiller han spørgsmålet om, hvad slutresultatet af danskernes færd på Guldkysten var. Svaret findes i bogens konstruktion som starter med kapitlet under titlen "Det hvide fort" og ender med døden, tilintetgørelsen og glemslen – "forsagelsens fryd, afskedens patos, tabets poesi" (ibidem:257), som forfatteren udtrykker det.

4. KONKLUSION

De omtalte diskurser er tæt forbundet med magtforhold, sådan som Edward W. Said (2005) har forstået dem, da han skrev om den orientalske diskurs. De udviser tegn på slægtskabet med den dominerende – hvide – europæiske – danske kultur og de understøtter det danske nationale projekt. Bekræftelsen på denne tese findes specielt i Sophie Petersens tekster. De bør læses ud fra den kontekst, som de tilhørte, dvs. tiden efter anden verdenskrig, hvor man efter ”mørke tider” følte trang til (nation-)opløftende narrativer. Petersens nationale sigte giver sig udslag i at hun producerede fortællinger, der tjente dette formål.

Tyve år senere prøver Thorkild Hansen at skrive mod denne tradition – hans tilgang, altså det at rokke ved danskernes gode samvittighed og selvforståelse som verdens mest humane nation, indeholder flere elementer af ”den postkoloniale bevidsthed”. Hans attitude bærer ikke desto mindre også tegn på den koloniale tilgang – den subalterne i hans tekster kan heller ikke tale; han/hun repræsenteres, gøres til objekt for de danske kolonisorers opfattelse af historien. Kolonisatoren udviser hovedsageligt interesse for sig selv og på den måde står romanen den koloniale tradition nær. Ved at prøve at dekonstruere diskursen om danskernes uskyld og humanitet påtager Hansen sig anklagerrollen i rettergangen vedrørende Danmark som koloniasator, men samtidig fastholdes han i den koloniale tankegang.

”De andre” – her: de sorte – fungerer på godt og ondt som et spejl, som holdes op mod den danske offentlighed. Mens ”de” er dovne er ”vi” (danskere) udrustet med en særlig arbejdsmoral med dybe protestantiske rødder. Mens ”vi” er dannede og fredsommelige, er ”de” grusomme, barbariske og primitive. Og hvor ”vi” er fængslet i vores borgerlige dannelse er ”de” frie, naturlige og evigt glade (jf. Uggerhal, 1989:104). Danskernes selvforståelse kan også siges at være præget af det fortrængte – det man ikke vil vedkende sig, som her kan spilles mod et fasttømret narrativ taget fra det danske mentale skatkammer, nemlig en forestilling om danskernes særlige moral samt humanistiske indstilling over for andre (jf. Thisted, 2008:33, 35). Danskerne fremstilles som et lille, hyggeligt folkefærd, som nærmest ikke er i stand til at skade andre – blandt de mange måder, som danskerne kan blive husket på i Guinea vælger Sophie Petersen fx at understrege, at ”I det hele var vi Danske berømte i Guinea for de fine smaa Haver med Stenlysthuse og de Plantninger, som vi altid havde omkring Forterne.” (Petersen, 1946:242).

Med udgangspunkt i det oven anførte citat (ligesom i andre citater fra Petersens forfatterskab brugt i denne artikel) kan aflæses en metode, som man efter Mary Louise Pratt kan betegne som *anti-erobring* (anti-conquest), dvs. en repræsentationsstrategi, ved brug af hvilken man benægter den europæiske ekspansions karakter som erobring, for i stedet at fremtræde som den der

bringer oplysning og udvikling til området (Pratt, 2008:8f.). Ens ”uskyld” fastholdes, men den europæiske hegemoni bliver ikke desto mindre også fastholdt. Den anden bliver dermed brugt i den dialektiske magis regi – man skal have nogle andre for at kunne være sig selv og for at kunne opretholde sit herredømme. Eller udtrykt med Robert J.C. Youngs ord: ”Det er i realiteten kun den anden, der gør den samme til den samme” (Young, 2007:215).

REFERENCER

- Billig, Michael. 2008. *Banalny nacjonalizm*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Fryd, Anette. 2004. ”Var finns väl ord och symboler för Afrikas tomhet, glöd och extas”. Om forholdet mellem primitivisme og modernisme med Artur Lundkvists rejsekildring *Negerkust* som eksempel. *Spring. Tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr. 22. København, s. 88-101.
- Ghana-initiativets hjemmeside: <http://www.natmus.dk/sw31724.asp> (besøgt den 14.07.2011)
- Hansen, Thorkild. 1967. *Slavernes Kyst*. København: Gyldendal.
- Hansen, Tine Brødegaard & Johansen, Pia. 2006. Den Gode, den Onde og den Grusomt Effektive. Et kritisk Congo-eventyr. I: Christiansen, Lene Bull et al. (red.). *Jagten på det eksotiske*. Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter (temaserien *Kult*, nr. 3), s. 79-93.
- Harbsmeier, Michael. 2002. ”Når de taler, lyder det, som om de græder...” Nogle betragtninger over hvad rejseberetninger kan fortælle. I: Duedahl, Poul (red.). *Jeg har aldrig kendt mager til land... Rejseberetninger fra Danmark gennem 1000 år*. København: Aschehoug, s. 11-14.
- Henningsen, Manfred. 2010. Between Denial and Amnesia: The Political Use and Abuse of Historical Memory. I: Götz, Norbert et al. (red.). *Vom alten Norden zum neuen Europa: politische Kultur im Ostseeraum*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, s. 173-187.
- Isert, Paul. 1917. *Lægen Poul Iserts Breve fra Dansk Guinea 1783-87*, udg. af Ingeborg Raunkiær, København.
- Jensen, Lars. 2005. De danske tropekolonier og den nationale forankring. I: Christensen, Lene Bull at al. (red.). *På sporet af imperiet: Danske tropefantasier*. Institut for Sprog og Kultur, Roskilde Universitetscenter, serie: *Kult*, nr. 2, s. 65-77.
- Liet, Henk van der. 2001. Thorkild Hansen. I: Mai, Anne-Marie (red.). *Danske digtere i det 20. århundrede*, Bd. II. København: Gads Forlag, s. 358-369.
- 2004. ”Smerten er livets moder”. Thorkild Hansen som postkolonial rejseforfatter i Nordatlanten. *Spring. Tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr. 22, s. 66-87.
- Linde-Laursen, Anders. 1991. „...derfra min verden går” – om national identitet. I: Linde-Laursen, Anders & Jan Olof Nilsson (red.). *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?*. Stokholm: Nordiska Rådet, s. 11-18.
- Nørgaard, Nina. 2005. Et tabt eventyr? Kolonierne i Vestindien som nationalt spejl. I: Christensen, Lene Bull at al. (red.). *På sporet af imperiet: Danske tropefantasier*. Institut for Sprog og Kultur, Roskilde Universitetscenter, serie: *Kult*, nr. 2, s. 27-37.
- Petersen, Sophie. 1941. I en gammel dansk Koloni. *Geografisk Tidsskrift*. Bind 44, s. 118-128.
- 1946. *Danmarks gamle Tropekolonier*. København: H. Hagerups boghandel.
- 1948. *Vore gamle Tropekolonier*. København: Thaning & Appels Forlag.
- Pratt, Mary Louise. 2008. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge.

- Rasmussen, Kim Su. 2005. Hvad er dansk racisme?. I: Christensen, Lene Bull et al. (red.). *På sporet af imperiet: Danske tropefantasier*. Institut for Sprog og Kultur, RUC, serie: *Kult*, nr. 2, s. 11-26.
- Said, Edward. 2005. *Orientalism*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Taetz, Sascha. 2004. *Richtung Mitternacht : Wahrnehmung und Darstellung Skandinaviens in Reiseberichten städtischer Bürger des 16. und 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Thisted, Kirsten. 2008. „Hvor Dannebrog engang har vajet i mer end 200 Aar”. *Banal nationalisme, narrative skabeloner og postkolonial melankoli i skildringen af de danske tropekolonier*. Tranquebar Initiativets Skriftserie, nr. 2.
- Uggerhal, Edit. 1989. Danskernes oplevelse af det sorte Afrika: et historisk strejftog med rejselitteraturen. I: Høiris, Ole (red.). *Dansk mental geografi, danskernes syn på verden – og på sig selv*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 94-104.
- Whitley, Edward. 2002. Race and Modernity in Theodore Roosevelt's and Ernest Hemingway's African Travel Writing. I: Siegel, Kristi (red.). *Issues in Travel Writing. Empire, Spectacle, and Displacement*. New York: Peter Lang Publishing, s.13-27.
- Young, Robert J.C. 2007. Dekonstruktion og det postkoloniale. I: Hauge, Hans (red.). *Postkolonialisme*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 187-226.

Sylwia Schab

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Katedra Skandynawistyki
Collegium Novum
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań
Poland

sylwias@amu.edu.pl